

Микола Кравчук, к. ю. н.

Український вільний університет,

Тернопільський національний економічний університет, Україна

ДЕРЖАВА ТА АРМІЯ УНР В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ ТА ЇХ ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

Mykola Kravchuk, PhD in Law

Ukrainian Free University,

Ternopil National Economic University, Ukraine

THE STATE AND THE ARMY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC DURING THE DIRECTORATE AND THEIR LEGAL FIXATION

The article describes the process of state creation during the Directorate of the Ukrainian People's Republic, in particular, the specified stages of its creation and activities. The peculiarities of formation and conditions of functioning of the UPR's Directorate are revealed. The defining features of the formation of the Directorate's Army, the content of its policy in the military sphere, organizational activities, staff structure, recruitment procedures, legal support for the operation of the troops during the specified period are singled out. An analysis of the development of the Directorate's Army compared with the periods of the Ukrainian Central Rada and Hetmanate was carried out. The significance of the state building of the Directorate for the modern political leadership is outlined, the errors and miscalculations of the then statesmen and the value of their lessons for contemporaries are indicated.

Keywords: state building, Directorate, Ukrainian People's Republic (UPR), military development, the Army of the UPR, state and military development during the Directorate, creation of the Directorate's Army.

Постановка проблеми. На сучасному етапі українського державотворення важливим є недопущення у цьому процесі помилок і прорахунків. Оскільки аналогічний стан у розбудові власної держави українцями мав місце на початку ХХ ст., що внаслідок упущень національного політичного проводу призвело до її втрати, тому цей досвід є повчальним для нинішніх українських державників і його аналіз є запорукою від втрати своєї держави. Адже подібні загрози для функціонування Української держави існують і сьогодні, зокрема, анексія частини її території, Криму, північною сусідньою державою і ведення нею "гібридної" війни на Сході України, Донеччині і Луганщині. Оцінка тодішніх обставин через аналіз архівних документів, матеріалів статей і монографій вказують, що події столітньої давності у великій мірі підтверджуються нині, особливо подібні тенденції дій країни-агресора. Тож-бо актуальність і значимість обраної теми дослідження є незаперечними.

У цьому плані В. Яблонський зазначив: "Особливості поточного моменту, нестабільність політичного та соціально-економічного розвитку дають змогу порівнювати сучасні тенденції в нашому державному житті з перипетіями державного будівництва часів Директорії (1918-1920 роки), коли у діалектичних суперечностях викристалізувалася і стверджувалася ідея української державності. ...І цілком закономірно, що в стратегії і тактиці сучасного державного будівництва з необхідністю мусить враховуватися досвід Директорії, мають вивчатися її помилки, щоб гарантовано уникати їх повторення"¹.

На важливість дослідження обраної теми вказав і М. Ковальчук, зокрема, він підкреслив: "як не парадоксально, сьогодні ми знаємо більше про початок чи завершення Визвольних змагань 1917-

¹ Яблонський, В. (2001). *Від влади н'ятьох до диктатури одного*. Київ: Адльтерпрес, 7-8.

1921 рр. аніж про її вирішальний стан 1919 р., коли доля молоді Української Народної Республіки цілковито залежала від успіху української зброї. Наші знання про перебіг подій на фронтах української визвольної боротьби в 1919 р. здебільшого вичерпуються загальним баченням, побудованим радше на уявленні про ті події, аніж на їх ретельному історичному дослідженні”¹.

Стан наукової розробки проблеми. Сучасні дослідники внесли певний вклад у розробку даної теми, але повномасштабної праці, яка б всебічно і повно висвітлювала дану фазу українського державотворення ще не створено. Поза увагою дослідників залишилися правові аспекти діяльності Директорії та особливості військового будівництва.

Дана тематика державного і військового будівництва у зазначену добу досліджувалась у працях сучасних вчених: В. Верстюка, Б. Гнатевича, В. Голубка, Л. Дециньського, Л. Зінкевич, Р. Іванченко, О. Копиленка, І. Крип’якевича, В. Кульчицького, А. Папіяна, О. Ресента, О. Рубльова, О. Мироненка, П. Музиченка, В. Солдатенка, О. Сурілова, О. Тимошука, Я. Тинченка, Б. Тишика, О. Шевченка, Б. Якимовича, Д. Яневського, українських вчених – учасників тих подій: В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, П. Скоропадського, З. Стефаніва, О. Удовиченка та ін.

З огляду на вищезазначене **метою** даної наукової розвідки є дослідження основних рис державного будівництва і формування Армії Директорії у 1918-1920 рр., окреслення основних його етапів, встановлення організаційно-правових засад функціонування означеного державного утворення, зокрема, у військовій сфері та оцінка встановленого історико-правового досвіду для розвитку сучасних Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу. З огляду на нинішні наукові праці, які відтворюють “кризовий період Української революції щодо відновлення Української Народної Республіки в період Директорії”, доречно врахувати їх оцінку, що “це найскладніший за перебігом подій відтинки революції і до того ж найменше вивчений історіографією”².

Тож-бо головною особливістю державотворення в добу Директорії було те, що воно відбувалося в стані боротьби за свою державність з різними, переважно зовнішньополітичним силами: більшовиками, білогвардійцями, Польщею, Антантою. Доба Директорії була процесом розбудови Української держави, започаткованої Українською Центральною Радою у республіканській формі правління та продовженої гетьманом П. Скоропадським в авторитарній формі, і стала її третьою фазою розвитку власної держави. Директорія виникла як «орган повстанської влади» для боротьби з режимом гетьмана П. Скоропадського. Гетьманська влада, підтримуючи заможні верстви населення, породила масові селянські протести, які нерідко завершувались їх збройними виступами та невдоволенням національно-свідомої інтелігенції. Ці радикально налаштовані сили (селянська спілка, самостійники-соціалісти), а також опозиційні гетьману політичні партії (УСДРП, УПСР) та інші інституції, створили Український Національний Союз (далі – УНС), що виступив за збройне повалення гетьманату. Після захоплення влади Директорія перетворилася на вищий законодавчо-виконавчий орган.

Отже, 13 листопада 1918 р. Українським Національним Союзом (інституцією порятунку української державності) була обрана Директорія у складі: голови – В. Винниченка, членів – С. Петлюри, Ф. Швеця, А. Макаренка, П. Андрієвського, яка й очолила повстання проти гетьмана П. Скоропадського. 15 листопада п.р. Директорія звернулася до громадян із закликом до збройного повстання проти гетьмана “як насильника й узурпатора народної волі”. У цей же день у Києві був створений Український військовий революційний комітет, як представництво Директорії і організатор боротьби з гетьманською владою у місті, у складі: М. Авдієнка, В. Чехівського, А. Пісоцького, З. Висоцького, М. Галагана, Н. Завгороднього, М. Марченка. А сама Директорія передислоковується у Білу Церкву, де С. Петлюра видає Універсал про початок повстання проти гетьмана, “оголошеного Директорією поза законом за утворені ним злочинства проти самостійності Української республіки”³. Крім того, був створений Повстанський оперативний штаб у складі:

¹ Ковальчук, М. (2006). *Невідома війна 1919 року: українсько-більшовицьке збройне протистояння*: Наукова монографія. Київ: Темпора, 5.

² Верстюк, В. та ін. (упоряд.) (2006). *Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 р.*: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. *Том 1*. Київ: Видавництво ім. О.Теліги, 5.

³ Верстюк, В., Дзюба, О., Репринцев, В. (1995). *Україна від найдавніших часів до сьогодні. Хронологічний довідник*. Київ: Наукова думка, 286-286.

начальника штабу – ген. О. Осецького, начальника оперативного відділу – полк. В. Тютюнника, адміністративного відділу – полк. В. Кедровського, а також представників Січових Стрільців – п/полк. А. Мельника і сот. Ф. Черника¹.

Збройне повстання було проведене Директорією за активної участі військового формування Січових Стрільців та загонів селянства в період з 15 листопада до 14 грудня 1918 р. У цей же час для контролю за діяльністю державного апарату Революційним комітетом була створена спеціальна Рада комісарів у складі 17 осіб під головуванням В. Чехівського, яка діяла до 24 грудня 1918 р. Завдяки діяльності Ради комісарів у складних умовах зміни влади в Україні політичному проводу вдалося втримати управління країною в своїх руках².

Для дослідження даної важливої фази державного будівництва України доречно використати ефективний інструментарій методології – авторську періодизацію. Відповідно до неї, будівництво власної держави у добу Директорії охопило п'ять періодів: перший період – з 14 грудня 1918 р. до 5 лютого 1919 р. – розпочався з дати зречення гетьмана П. Скоропадського влади і завершився датою залишення Києва військами Директорії УНР; другий період – з 5 лютого до 15 липня 1919 р. – завершився переходом УГА р. Збруч і об'єднанням двох українських армій для боротьби з більшовизмом; третій період – з 15 липня 1919 р. до 5 грудня 1919 р. – закінчився прийняттям урядового рішення про доцільність від'їзду С. Петлюри до Варшави і Наказом головного отамана про призначення командуючим армією ген. М. Омеляновича-Павленка, з наступного дня розпочато “Зимовий похід”; четвертий період – з 5 грудня 1919 р. до 5 травня 1920 р. – ознаменувався днем закінчення “Зимового походу”, початком спільних фронтових дій армією УНР з 6-ою польською армією; п'ятий період – з 5 травня 1920 р. до 14 листопада 1920 р. – завершився днем остаточного залишення Урядом Директорії УНР власної землі і переїздом на територію Польщі (*дет. див. Кравчук М. Етапи військового будівництва в період УЦР: історико-правове дослідження Держава, право і юридична думка у Балтиморському регіоні: історія та сучасність: матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції 27-29 квітня 2012 р., м. Одеса. С.390-398*).

Отже, як уже підкреслювалось, Директорія зорганізувалася для повалення Гетьманату, але виконала важливу державотворчу місію, а саме: здійснила формування механізму держави. З цього приводу В. Верстюк зазначив: “При створенні Директорія мислилася як орган для керівництва повстанням, підзвітний Українському національному союзу, але вже в першій своїй відозві 15 листопада 1918 р. вона називає себе “ми, Директорія самостійної Української Народної Республіки”, тобто вищим державним органом. У декларації 26 грудня 1918 р. Директорія титулує себе: Верховна Влада Української Народної Республіки. Очевидно в умовах повстання саме так і мало бути. Директорія не намагалась узурпувати владу і підкреслювала, що її завданням є повернути всі соціальні і політичні здобутки революційної демократії, після чого Українські Установчі Збори візьмуть процес оформлення держави у свої руки. У декларації 26 грудня 1918 р. місце Установчих Зборів посів Конгрес трудового народу України, який отримав всі верховні права і повноважність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки”³.

На думку науковців, “ні в Директорії, ні у вищих політичних колах, не було одноставності у поглядах на перспективи державно-національного будівництва. Єдине, що згуртовувало навколо Директорії політичні партії, що входили до Українського національного союзу і повстанські селянські загони – це ідея боротьби з гетьманським режимом”⁴.

Тут доцільно зазначити, що на державній нараді УНР (12-14 грудня 1918 р.) у м. Вінниці за участю Директорії, представників політичних партій та громадських організацій, що входили до Українського Національного Союзу, обговорювалося питання про форму влади і вищий представницький орган УНР. Нарада розділилась на два табори: один відстоював парламентарну

¹ Крип'якевич, І., Гнатевич, Б., Стефанів, З. та ін. (1992). *Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.* 4-те вид., змін і доп. Львів: Світ, 450.

² Верстюк, В. та ін. (упоряд.) (2006). Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 р.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. *Том 1*. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 8.

³ Верстюк, В. та ін. (упоряд.) (2006). Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 р.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. *Том 1*. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 6-7.

⁴ Смолій, В.А. (ред.) (1996). *Історія України: нове бачення: у 2-х т.* Київ: Україна, Т. 2, 77.

систему влади, а інший – радянську¹. Цей факт підтверджує великий вплив більшовицької пропаганди на українське державотворення.

Для упорядкування розбудови державних органів 26 грудня 1918 р. Директорією прийнято декларацію (своєрідну тимчасову конституцію УНР), в основу якої було покладено трудовий принцип, що увібрав кращі риси радянської та парламентської систем та слугував підґрунтям формування уряду. “Влада в УНР, як вказувалося в декларації, повинна належати лише класам працюючим – робітництву і селянству”. Практика підтвердила, що це був не найкращий варіант рішення. Після довгих узгоджень і консультацій усі українські політичні партії, що входили до Національного союзу, послали своїх представників до уряду². До сформованого первинного складу уряду УНР входило 19 міністрів, зокрема: О. Мицок – міністр внутрішніх справ; М. Шаповал – міністр земельних справ; О. Осецький – виконуючий обов’язки міністра оборони; П. Холодний – виконуючий обов’язки міністра освіти; С. Шелухін – виконуючий обов’язки міністра юстиції; В. Мазуренко – виконуючий обов’язки міністра фінансів; І. Сніжко – виконуючий обов’язки державного секретаря та ін. міністри, голова уряду, він же міністр іноземних справ – В. Чехівський. На початку січня 1919 р. І. Сніжка змінив М. Корчинський, П. Холодного – І. Огієнко, О. Осецького – генерал О. Греков. На уряд “покладались завдання забезпечити трансформацію політичної систем та державного управління України. Процес оновлення управлінських структур набув масового характеру, оскільки відповідно до постанови Директорії від 14 січня 1919 р. зі своїх посад підлягали звільненню урядовці як центральних, так і місцевих інституцій, призначених на ці посади гетьманською адміністрацією. Урядова діяльність була скерована відповідно до визначених головою Директорії на спільному засіданні пріоритетів роботи уряду: боротьба зі спекуляцією; з урядовими зловживаннями; поліпшення становища робітничого класу, постачання армії, а також найшвидше впровадження земельної реформи та ін.³

24 грудня 1918 р. наркомат закордонних справ РСФРР повідомив у пресі (газета “Ізвестія”), що, у зв’язку з анулюванням Брестського мирного договору, Росія більше не визнає Україну як самостійну державу і припиняє діяльність всіх представницьких установ України на своїй території. Разом з тим, оголосити пряму агресію своїх військ в Україну більшовики не наважилися і тому інспірували створення в Курську маріонеткового Тимчасового робітничо-селянського уряду України. З приводу наступу військ більшовицької Росії уряд УНР 31 грудня 1918 р. скерував ноту протесту уряду РСФРР, а 3-4 січня 1919 р. була направлена друга нота протесту уряду Росії, у зв’язку з вторгненням її військ на територію України. РНК РСФРР 6 січня 1919 р. у своїй відповіді на ноту протесту уряду України від 3-4 січня зазначила, що ніякого війська більшовицької Росії в Україні немає. Воєнна акція на українській території в цей момент проводиться поміж військом Директорії і військами українського радянського уряду, який є цілком незалежний. Далі 9 січня 1919 р. Київ дає відповідь уряду УНР на ноту уряду РСФРР від 6 січня, в якій спростовувалося твердження Москви, що в Україні діє військо незалежного робітничо-селянського уряду України: “В районі Харкова оперує регулярне військо російської армії. Складається воно переважно з китайців, латишів, мадяр, почасти руських, та запитувалось, чому уряд Росії “явно ухиляється від прямої відповіді на поставлене йому урядом України запитання про мету наступу на Україну, який провадить російське військо”. Уряд УНР заявив, що умови, висунуті в ноті від 6 січня про запровадження в Україні диктатури пролетаріату, є неприйнятними. Директорія погоджується при цьому на мирні переговори, якщо РНК РСФРР припинить воєнні дії проти України і виведе свої війська з її території”⁴. Дані ноти підтверджують факт прихованої військової агресії більшовицької

¹ Верстюк, В., Дзюба, О., Репринцев, В. (1995). *Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник*. Київ: Наукова думка, 287.

² Верстюк, В. та ін. (упоряд.) (2006). *Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 р.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Том 1*. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 8.

³ Верстюк, В., Дзюба, О., Репринцев, В. (1995). *Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник*. Київ: Наукова думка, 288-289; Верстюк, В. та ін. (упоряд.) (2006). *Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 р.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Том 1*. Київ: Видавництво ім. О.Теліги, 10-12.

⁴ Верстюк, В., Дзюба, О., Репринцев, В. (1995). *Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник*. Київ: Наукова думка, 290-291.

Росії проти УНР на початку ХХ ст., яка застосовується аналогічно Росією і сьогодні, через століття від тих подій, в ході анексії Криму, “гібридної” війни, яка ведеться російськими бойовиками на Сході України, в Донецьку і Луганську. Тому історичний досвід захисту своєї Батьківщини є безмежно цінним для нинішнього покоління. За словами авторів навчального видання: “Це був явний й нахабний обман. Українська Народна Республіка, ще не ставши на ноги, опинилася між двома вогнями”¹.

На їх думку, “до зовнішньополітичних труднощів додалися внутрішні. Селянство, що становило більшість населення республіки, не зробило належних висновків з подій 1917-1918 рр. у плані створення власної держави. У постановах різноманітних з’їздів воно начебто підтримувало ідею української державності, коли ж виникала необхідність стати на її захист, виявило цілковиту індиферентність. Анархічний менталітет українського селянина, доброго землероба й політичного неука, брав гору над загальнонаціональними інтересами. Ця риса далася взнаки восени 1918 – взимку 1919 р. Створивши на хвилі боротьби з режимом гетьмана кількасоттисячну армію УНР, селяни-повстанці з поваленням гетьманського режиму почали розбігатись “по домівках”. Армія УНР виявилася абсолютно небоєздатною проти більшовицьких військ, легко піддавалася їхній агітації”².

На ефективність українського державотворення вплинуло ряд важливих подій: 16 січня 1919 р., у зв’язку з наступом російських більшовицьких військ на Київ, Директорія оголосила війну більшовицькій Росії; 22 січня відбулося проголошення Акту Злуки УНР і ЗУНР в єдину соборну Україну. У цей же день прийнято Постанову Директорії про одноосібне вирішення всіх військових питань членом Директорії, головним отаманом С. Петлюрою; і ще, у Києві відбувся Конгрес трудового народу, в якому взяло участь 400 делегатів, з них 36 представників ЗОУНР, та який висловив довіру Директорії і ухвалив закон про форму влади в Україні та звернувся до народу України з універсалом; 9 лютого п.р. дві провідні українські партії (УСДРП, УПСР), посилаючись на зміну міжнародної ситуації відносно України, відкликали своїх членів з уряду та Директорії, що призвело до виходу В. Винниченка із Директорії, а С. Петлюри і Ф. Швеця – до виходу із своїх партій. 13 лютого Директорія призначила новий склад Ради Народних Міністрів на чолі з прем’єр-міністром С. Остапенком та міністрів: військових справ – О. Шаповал, внутрішніх справ – Г. Чижевський, міністром фінансів – С. Федак та ін. Концепція діяльності уряду С. Остапенка “від самого початку була нежиттєздатною”. Його уряд зосередився на трьох найголовніших напрямках зовнішньої і внутрішньої політики: на пошуку шляхів до визнання та підтримки Антантою; на консолідації демократичних несоціалістичних соціальних груп та політичних сил, які бажали будувати незалежну Україну; на організації Української Армії, підвищені її боєздатності. Проте строк урядування С. Остапенка був таким же недовготривалим як у попередників³.

9 квітня 1919 р. у м. Рівне С. Петлюра надіслав телеграму Б. Мартосу, в якій запропонував йому негайно приступити до формування Ради Народних Міністрів. Того ж дня були видані Наказ і Постанова Директорії УНР про відставку С. Остапенка і призначення Головою Ради Народних Міністрів і міністром фінансів Б. Мартоса, заступником голови РНМ і міністром юстиції А. Ливицького, міністром внутрішніх справ І. Мазепу, виконуючого обов’язки військового міністра Г. Сиротенка та ін. міністрів. 12 квітня уряд Б. Мартоса оголосив “програмну декларацію”, якою закликав до боротьби як проти більшовиків, так проти поляків. Уряд заявив, що відмовляється від використання чужоземної військової допомоги, а у зв’язку з цим взяв на себе зобов’язання особливо дбати про забезпечення армії та сімей військовослужбовців. А в галузі внутрішньої політики уряд брав на себе зобов’язання щодо зміцнення демократичного ладу на основі утворення трудових робітничо-селянських рад”⁴. За твердженням В. Верстюка: “і цього разу декларація не стала реальністю. Українським політикам так і не вдалося об’єднати національні сили в єдиний фронт.

¹ Смолій, В.А. (ред.) (1996). Історія України: нове бачення: у 2-х т. Київ: Україна, Т. 2, 80.

² Смолій, В.А. (ред.) (1996). Історія України: нове бачення: у 2-х т. Київ: Україна, Т. 2, 80.

³ Верстюк, В. та ін. (упоряд.) (2006). Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 р.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Том 1. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 12-14.

⁴ Верстюк, В., Дзюба, О., Репринцев, В. (1995). Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. Київ: Наукова думка, 299.

Та й самій Директорії бракувало єдності. О. Андрієвський та Є. Петрушевич не визнавали новостворений уряд Б. Мартоса. Між ними і С. Петлюрою та А. Макаренком виникли гострі суперечності”. Необхідно підкреслити, що після призначення Директорією уряду Б. Мартоса, різко погіршилися стосунки між наддніпрянськими і галицькими політиками. ...О. Андрієвський називав уряд Б. Мартоса, з огляду на спосіб його створення, неконституційним, пробільшовицьким і нефаховим, закликав його відійти від державної роботи”¹.

Отже, період розвитку УНР продовжився з 19 грудня 1918 року, коли Директорія вступила до Києва. Відразу була відновлена назва держави – Українська Народна Республіка, сформований уряд на чолі з В. Чехівським. Становище нової влади було дуже тяжке, оскільки Україна виявилася оточеною ворогами з усіх боків. Україна мала велику потребу в збройних силах. Стан був такий важкий впродовж всієї фази функціонування Директорії до 21 листопада 1920 р. На це вказує також зміна чотирьох урядів Директорії.

Стосовно розбудови армії необхідно констатувати, що вона була найбільш надійним гарантом існування УНР. З цього приводу В. Яблонський вказав, що в “умовах відсутності дієвої зовнішньої політики Директорії та не завжди ефективного вирішення нею внутрішніх проблем, єдиним засобом, завдяки якому утримувалася УНР від передчасної загибелі була армія”².

Армія – це універсальний інститут захисту суверенітету держави. Саме стан армії, збройних сил, війська, її боєздатність слугує індикатором, визначником життєстійкості держави. Про хід військової політики і військового будівництва Директорії зазначив В. Яблонський: “Спосіб захоплення і творіння влади Директорією диктував умови і механізми формування державних інституцій. Не була винятком і армія. Вона сама потерпала у тій ситуації. В ході постійних воєнних дій військо було цементуючим стрижнем, який обростав іншими інституціями. Під час повстання і після нього в Україні напівстихийно утворювалися повстанські загони, відділи, сотні, курені, полки. Чисельність часто не відповідала їх назві і призначенню новоствореної військової одиниці. Командири загонів на загал були політично заангажовані та досить рівнополярно налаштовані, відповідно орієнтуючись на різні сили в центрі. Тому найголовніше завдання центральної влади полягало в тому, щоб звести ці формування в єдину боєздатну армію з належною дисципліною”³.

Загальна кількість військ Директорії доходила до 150 тис. чоловік, однак це були суто повстанські, нашвидкуруч сформовані загони, які так само швидко почали і розпадатись. Однією з причин стало те, що переважну частину повстанських загонів становило селянство, яке мріяло, швидко отримавши землю, господарювати на ній. Утримання 150-тисячної армії було також непосильним для Українського уряду. Всі ці причини довели до того, що в січні 1919 року в армії залишалося не більше 50 тис. чоловік особового складу (*дет. див. Кравчук М. Збройні сили у період Директорії (1918-20 рр.). Актуальні проблеми правознавства: науковий збірник ЮІ ТАНГ. Вип. 1. Тернопіль, 2000. 54-63*).

Але війна, яку в кінці листопада – грудні 1918 року знову розпочали загони Червоної армії, стала найголовнішою перешкодою у становленні УНР. Для вирішення проблеми нестачі збройних сил Директорія 27 листопада 1918 року прийняла закон “Про мобілізацію”. Але через відсутність військової структури установ і засобів для її проведення, мобілізація успіху не мала. Тому 13 січня 1919 року був прийнятий ще один закон – “Про заклик військових до дійсної служби”, який мав велике значення, тому що він створював правову основу мобілізації (*дет. див. Кравчук М. Збройні сили у період Директорії (1918-20 рр.). Актуальні проблеми правознавства: науковий збірник ЮІ ТАНГ. Вип. 1. Тернопіль, 2000. 54-63*).

Позитивно вплинув на процес державного будівництва та зміцнення армії Універсал Директорії УНР до трудового селянства від 10 січня 1919 року, де зазначено: “...Пошануйте тих, хто пішов на велику боротьбу в таку лиху годину, і хай від Вашого імені завзяті козаки нашої Республіканської Армії отримають народну нагороду за пролиту кров і тяжкі труди. Директорія призначила допомогу і нагороду козакам Республіканської Армії, що до кінця стоятимуть вірою і

¹ Верстюк, В. та ін. (упоряд.) (2006). Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 р.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. Том 1. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 19, 20.

² Яблонський, В. (2001). *Від влади п'ятьох до диктатури одного*. Київ: Альдтерпрес, 110.

³ Яблонський, В. (2001). *Від влади п'ятьох до диктатури одного*. Київ: Альдтерпрес, 111.

правдою за Українську Республіку, і хай увесь народ щирою душею подякує тим, хто й свого життя не пожалів та пішов обороняти всенародну волю й землю”¹.

Доречно підкреслити, що в Армії Директорії на той час панувало дезертирство. На подолання цього явища був спрямований наказ Головного отамана військ УНР Ч. 52 від 3 лютого 1919 року. В ньому вказано, що “держава, згідно з постановою Трудового конгресу, основну свою увагу звертає на організацію та забезпечення потреб міцного народного війська. ...Між тим, мною помічено випадки, коли козаки і старшини покликані по мобілізації для захисту своєї батьківщини від ворогів, вояки, яких держава озброїла і одягла, мало того, що зрадницьки залишають фронт, а ще й повертаються додому зі зброєю і одягом, і спокійно приймаються сільськими громадами. ...Ні управи, ні громадяни не звертають на це сумне й злочинне явище належної уваги”². У зв’язку з цим, Головний отаман наказав усім повітовим комендантам, повітовим і волостним народним управам пильно стежити за всіма, хто повертається з війська. Від усіх негайно відбирати всю зброю і військове майно та передавати найближчому повітовому комендантові. Самих же вояків арештовувати і направляти (через повітового коменданта) до судової відповідальності за дезертирство чи крадіжку і розтрату військового майна відповідно до закону “Про надзвичайні військові суди” від 26 січня 1919 року³. Цей наказ був спрямований на підвищення дисципліни і порядку, стабілізацію матеріального стану армії та зменшення дезертирства у військах.

Основне ядро армії складалось із Запорізького корпусу, Корпусу Січових Стрільців, дивізії сірожупанників, Чорноморського Коша (корпусу), багатьох малочисельних частин, для закінчення формування яких треба було ще немало часу, та двох Юнацьких шкіл⁴.

Директорія планувала реорганізувати Армію у складі II корпусів.

Структурно кадрові корпуси мали бути укомплектовані до штатної чисельності за рахунок мобілізаційного контингенту і відповідного вишколу.

Крім юридичного оформлення організаційно-штатної структури війська УНР, командно-посадової системи (наказ № 22 від 1 січня 1919 р., наказ № 28 від 8 січня 1919 р.), важливим заходом було впровадження статутів – нормативної основи життя військовиків. У цьому плані був розроблений і введений в дію Дисциплінарний статут.

Важливим для підняття духу війська був закон Директорії “Про поліпшення стану військ”, відповідно до якого козакам, підстаршинам, старшинам і урядовцям, які захищають незалежність УНР, видавали від держави: все харчування, зброю і одяг натурою (одяг стає власністю військовослужбовця через шість місяців служби у війську), щомісячну платню, добові гроші, грошові допомоги. Платню військовослужбовцям цим законом поділяли на два види: для військовиків у бойових частинах і запасних частинах. Наприклад, козак (рядовий) отримував при службі у бойових частинах 300 крб., у запасних –100 крб., відповідно командир полку – 1200 і у запасному полку – 750 крб. Закон передбачав й інші пільги. Цей закон є підтвердженням розуміння Директорією значимості власних збройних сил для будівництва держави та піклування про її стан⁵.

Однією із причин поразок Наддніпрянської Армії протягом зими – весни 1919 р. можна вважати нестачу в повстанських загонах Директорії підготовлених старшинських кадрів, негативне відношення до кадрових офіцерів. Внаслідок цього 15 лютого 1919 р. на нараді завідуючих організаційно-інструкторськими відділами було відзначено, що 3/4 армії Директорії не відповідають своєму призначенню⁶. Поліпшити це становище мала розпочата ще в грудні 1918 року робота над створенням системи термінового навчання старшин протягом 6 тижнів. Справами організації військових навчальних закладів займалася Головна Шкільна Управа. 31 грудня 1918 року наказом Головного управління ГШ створена Військова академія. Також розроблялися плани створення юнацьких старшинських шкіл.

¹ Державний архів Вінницької області. Ф. Д 55. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 14, 14 зв.

² Державний архів Вінницької області. Ф. Д 55. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 11, 11 зв.

³ Державний архів Вінницької області. Ф. Д 55. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 11, 11 зв.

⁴ Удовиченко, О. (1995). *Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 рр.* Київ: Україна, 51.

⁵ Державний архів Вінницької області. Ф. Д 55. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 16, 16 зв.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 152.

Українська армія змушена була відступати крок за кроком з тяжкими втратами через переважаючі сили ворога. І тільки значний протирадянський рух повстанців в Україні відвернув трагічний фінал долі УНР та її Збройних Сил. З метою піднесення бойового духу війська, скорочення штатів управлінь і військових частин, реорганізовували військову структуру. Наказом по Армії УНР від 21 лютого 1919 року була затверджена замість корпусів нова організація – Кіш. Вводили і кошову структуру військ. Це свідчить про спробу військового командування знайти власний, український шлях у будівництві збройних сил, використовуючи козацькі військові традиції. Але умови війни показали недоцільність такого запровадження (*дет. див. Кравчук М. Збройні сили у період Директорії (1918-20 рр.). Актуальні проблеми правознавства: науковий збірник ЮІ ТАНГ. Вип. 1. Тернопіль, 2000. 54-63*).

Аналізуючи систему вищого військового управління, необхідно відзначити в першу чергу те, що очолював цю систему Головний Отаман. Був затверджений розподіл обов'язків між Військовим Міністром, який відповідав за проведення військової політики в мирні часи, і між Наказним Отаманом, який командував Дієвою Армією, керуючи військами, що вели бойові дії. У цей період було створене Морське відомство УНР, відповідальне за розбудову ВМС. Важливим було впровадження в цій системі служби інспекції військ, яка контролювала функціонування будь-якого роду збройних сил. Заслугове схвалення також робота вищого військового командування зі скорочення штатів у різних тилових установах штабів.

На зміцнення дисципліни у війську був спрямований і наказ військового міністерства Ч. 77 від 13 квітня 1919 року, що засуджував єврейські погроми. У ньому вказано, що “чорносотенці, більшовики, куркулі та просто грабіжники проводять поміж нас шалену агітацію за те, щоб нищити і грабувати єврейське населення, яке є немовби виною того, що твориться на Україні. ...Козаки! Слава бити озброєного ворога, хто б і який він не був, а не воювати з жінками, дітьми та дідами, на що Вас хочуть штовхнути вороги, щоб заплямувати перед світом наш Нарід і нашу Державу.

Надалі наказую: всіх, хто тільки проводитиме погромну агітацію поміж козаками, затримувати і негайно віддавати до надзвичайного суду. Спроби погромної агітації у військових частинах негайно подавляти”¹.

Після квітнево-травневої поразки було створено Військову Раду, в функції якої входило обговорення всіх правових справ, розгляд і вирішення найважливіших фінансово-господарських питань; обговорення найголовніших питань про стан військ, флоту, військових шкіл. Військова Рада підпорядковувалася безпосередньо Директорії. До цієї Ради входили Голова та 7-10 призначених членів. У цілому на Військову Раду був покладений контроль за діями військ та узгодження питань між військовою і цивільною владою, що значно поліпшувало правопорядок у державі.

З метою створення правової бази для будівництва Збройних Сил Директорії розробили і прийняли ряд статутів: Муштровий статут (23 червня 1919 р.), Статут залогової служби (10 липня 1919 р.), Статут внутрішньої служби (30 липня 1919 р.). Ці статuti відіграли важливу роль у розбудові збройних сил, оскільки затверджували юридичну основу Української Армії (*дет. див. Кравчук М. Збройні сили у період Директорії (1918-20 рр.). Актуальні проблеми правознавства. Тернопіль, 2000. 54-63*).

У липні 1919 року відбулися певні зміни в структурі військового управління у зв'язку з об'єднанням Наддніпрянської Армії з УГА, хоча воно було формальним, кожна з армій продовжувала функціонувати за своїми законами, зберігаючи власну структуру і своє військове командування.

Крім юридичного закріплення мобілізації до Армії УНР, проводили різноманітні заходи. У першу чергу, було сформоване вище військове командування. З метою перевірки надійності особового складу в армії було проведено роботу щодо з'ясування відношення посадових осіб до відродження УНР.

Українські численні формування не мали єдиної структури, що поряд з відсутністю дисципліни, вишколу, озброєння, матеріального забезпечення, старшинських кадрів загрожувало швидкою втратою боєздатності й повною ліквідацією військ. Основою формування армії УНР були Січові Стрільці, які відновили своє існування ще в часи Гетьманату і розпочали вишкіл та реорганізацію численних загонів, груп повстанців.

¹ Газета “Дзвін” – щоденник Інформаційного бюро Армії У.Н.Р. Ч. 4. 24 квітня. 1919.

За твердженням В. Верстюка: “Не зважаючи на несприятливі умови, в травні-червні командуванню вдалося реорганізувати армію УНР за регулярним принципом. 13 травня 1919 р. було ухвалено закон про державну військову інспекцію, її очолив полк. В. Кедровський. Інспекція сприяла якісним змінам в армії. Вже на початку червня Армія УНР перейшла в контрнаступ на радянські війська і до кінця червня уряд УНР повернувся на свою територію”¹.

Висновки. Отже, *по-перше*, досвід державного і військового будівництва в добу Директорії підтвердив невід’ємність цих двох процесів, оскільки вони забезпечують, гарантують суверенітет народу, держави, тобто суспільну життєздатність країни.

По-друге, єдність нації, народу, яка ґрунтується на досягненні важливої ціннісної суспільної мети є важливим фактором для соціального розвитку, безпеки буття.

По-третє, ефективність, успішність функціонування державної влади у повній мірі залежить від стану Збройних Сил, продуктивності економіки, успішності міжнародної політики, міжнародних відносин. *Жаль, що наші “політичні провідники” забувають про історичні уроки на другий день після приходу до державної влади. І тому сьогодні внаслідок нехтування державотворчим досвідом пращів українському суспільству приходиться розплачуватися життям кращих синів і дочок.*

References:

1. Yablonskyu, V. (2001). *Vid vladu pyatyokh do dyktatury odnogo* [From the power of the five to the dictatorship of one]. Kyiv: Alderpress. [in Ukrainian].
2. Kovalchuk, M. (2006). *Nevidoma vinya 1919 roku: ukrayins ko-bilshovytske zbrojne protystoyannya: monohrafiya* [Unknown War of 1919: Ukrainian-Bolshevik Armed Conflict: Monograph]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
3. Verstyuk, V. ta in. (2006). *Dyrektoriya. Rada Narodnykh Ministriv Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliki. Lystopad 1918 – lystopad 1920 r.: Dok. i materialy. U 2-kh tomakh, 3-kh chastynakh. Tom 1.* [Directory. Council of National Ministers of the Ukrainian National Republic. November 1918 – November 1920: Doc. and materials]. Kyiv: Publishing them. Elena Teligi. [in Ukrainian].
4. Verstyuk, V., Dzyuba, O., Repryntsev, V. (1995). *Ukrayina vid naydavnishykh chasiv do shohodennya. Khronolohichnyy dovidnyk* [Ukraine from ancient times to the present. Chronological Directory]. Kyiv: Scientific Opinion, 284-286. [in Ukrainian].
5. Smoliiy, V.A. (1996). *Istoriya Ukrayiny: nove bachennya: u 2-kh t. Vol. 2.* [History of Ukraine: A New Vision]. Kyiv: Ukrayina. [in Ukrainian].
6. Krypyakevych, I., Hnatevych, B., Stefaniv, Z. ta in. (1992). *Istoriya ukrayinskoho viyska (vid knyazhykh chasiv do 20 – kh rokiv XX st.)* [The history of the Ukrainian army (from the princes times to the 20th years of the twentieth century.). Administrator B.Z.]. 4th edition, amended. Lviv. [in Ukrainian].
7. *Derzhavnyy arkhiv Vinnytskoyi oblasti* [State Archives of Vinnytsya Region (hereinafter referred to as DAVO)]. *D 55. Op. 1. Spr. 120. Ark. 14, 14 zv.* [in Ukrainian].
8. *Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (dali TSDAVOU)* [The Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine (hereinafter referred to as the Central Executive Committee)]. *F. 1078. Op. 1. Sp. 36. Arch. 152* [in Ukrainian].
9. *Hazeta “Dzvin” – shchodennyk Informatsynoho byuro Armiyi U.N.R.* [The newspaper "Dzvin" – the diary of the Information Bureau of the Army U.N.R.] Ch. 4. April 24. 1919. [in Ukrainian].

¹ Верстюк, В. та ін. (упоряд.) (2006). Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 р.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. *Том 1*. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 20.